

УДК 39(=161.2):159.923.2]:[37.014.5:141.45«1920/1939»]:321.64-043.865(045)
DOI: 10.31499/2307-4906.2.2023.282472

БОРОТЬБА ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ З ЕТНІЧНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ УКРАЇНЦІВ ЗАСОБАМИ АТЕЇЗМУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ В 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Сивачук, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: denisyuksenia@ukr.net

Московська імперія веде війну з українською ідентичністю упродовж століть, що спонукає наш народ до шаленого опору. Радянська влада намагалася нав'язати нам новий тип ідентичності, виховати молодь у пошані до всього російського і зневазі до всього рідного. Активно проводилася політика уніфікації, советської ідентичності. Сьогодні освітній простір України звільняється від московського ярма і в той же час намагається послабити вплив глобалізаційних процесів. Етнічна ідентичність – це складова національної ідентичності, сфера сакрального, яка виявляється у концептах сім'я, родина, рід, рідна хата, рідна земля, пісня, слово, діалект, громада традиція, обряд, ритуал. Атеїстичне виховання в освіті нищило сферу сакрального, стирало культурну, а надто фольклорну пам'ять народу. Всі навчальні дисципліни було наповнено антирелігійним змістом. Національно свідомі інтелігенція чинила опір войовничому атеїзмові у сфері освіти. Основний удар антирелігійної роботи був спрямований проти української родини, проти родинних свят. Вчителі активізували атеїстичну роботу у період великих християнських свят, тому в цей час обов'язково влаштовували так звані «суботники». Сьогодні суспільство вступило у двобій за незалежність. І в цій боротьбі чільне місце належить освітянам. Досвід минулого має послужити нам у сьогоденні.

Ключові слова: атеїзм; ідентичність; етнічна ідентичність; українізація; атеїстичне виховання; комуністична освіта; педагогічна інтелігенція; родинні цінності; кордо центризм; софійність; антеїзм.

THE STRUGGLE OF THE TOTALITARIAN REGIME AGAINST THE ETHNIC IDENTITY OF UKRAINIANS BY MEANS OF ATHEISM IN THE EDUCATIONAL SPACE IN THE 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY

Nataliia Syvachuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: denisyuksenia@ukr.net

The Muscovite Empire has been waging a war with Ukrainian identity for centuries, which prompts our people to fierce resistance. The Soviet authorities tried to impose a new type of identity on us, to educate the youth in respect for everything Russian and disdain for everything native. The policy of unification and Soviet identity was actively pursued. Today, the educational space of Ukraine is freed from the Moscow yoke and at the same time tries to weaken the influence of globalization processes.

Ethnic identity is a component of national identity. Ethnic identity is the sphere of the sacred, which is manifested in the concepts of family, family, lineage, native house, native land, song, word, dialect, community, tradition, rite, ritual. Atheistic upbringing in education destroyed the sphere of the sacred, destroyed the cultural, and especially folklore memory of the people. All educational disciplines were filled with anti-religious content. The nationally conscious intelligentsia resisted militant atheism in the field of education. The main blow of the anti-religious work was directed against the Ukrainian family, against family holidays. Teachers intensified their atheistic work during major holidays: so-called "Saturdays" were necessarily organized on major Christian holidays. Today, society has entered into a duel for independence. And in this struggle, a prominent place belongs to educators. The experience of the past should serve us in the present.

Keywords: *atheism; identity; ethnic identity; Ukrainization; atheist upbringing; communist education; pedagogical intelligentsia; family values; Cordocentrism; Sophianism; atheism.*

Війна в Україні спонукає нас до активного протистояння ворогу на полі бою, а також мобілізує наш життєвий оптимізм, здатність «вдарити лихом об землю», визначити чітку перспективу перемоги над ворогом, окреслити місію нації у мирному майбутті. Російська агресія завдала нам непоправних втрат, однак і консолідувала нас. Упродовж багатьох років ворог робив усе для того, щоб зруйнувати нашу ідентичність, однак народ чинив шалений супротив радянській владі, виявляв нестримне прагнення до волі, здатність померти за незалежність. Тоталітарний режим намагався нав'язати нам новий тип ідентичності, свою історичну концепцію України, ніби ми нестримно «прагнули» возз'єднання з російським народом, постійно наголошували, що одним з найважливіших завдань освіти є інтернаціональне виховання, а надто виховання у молоді любові і пошани до всього російського. «Формування єдиної советської ідентичності здійснювалося за допомогою політики уніфікації – через подвійну советсько-українську ідентичність до єдиної советської, оскільки і одномовність українського суспільства формувалася через російсько-українську двомовність, що призвело до формування тоталітарної ідентичності. Драматична доля України 30-х–80-х років ХХ ст. хоч і загальмувала процес створення одномовного суспільства в УРСР, але не знищила мовно-культурну самобутність українського соціуму» [30, с. 282].

Духовна агресія Росії проти української ідентичності ведеться уже четверте століття. Щоб винайти оптимальні способи збереження своєї національної самобутності за умов глобалізації та війни, нам необхідно означити царину того, що є святим і вічним для нашого народу, що допоможе нам знайти себе у світі і світ у собі. З цією метою належить осмислити наше минуле, усвідомити причини невдач, а на їх основі окреслити перспективи майбутнього.

Дорогою ціною в горнилі війни ми звільняємося від пут «руського міра», від московського ярма, і в той же час відчуваємо вплив глобальних процесів на наше буття, оскільки «з одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюється схожий спосіб життя, стандарти поведінки, цінності та мовні уподобання. З іншого – інтенсифікується процес утвердження народами групової територіальної етнічної ідентичності» [22, с. 178]. Вчені вважають, що за таких умов «подальшого наукового осмислення потребує проблема самозбереження «українськості» у контексті сучасних глобалізаційних процесів, формування механізмів їх забезпечення» [22, с. 178]. Тут важливе і ключове місце належить освіті, бо саме в цьому просторі вибудовується майбутнє нації. Сьогодні свідчить, що незалежність нашої держави відстоюють представники того покоління, яке виховане в любові до всього рідного на

уроках народознавства згідно концепції національного виховання, що була впроваджена в освітній простір України в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Після слів тодішнього президента держави, що «національна ідея не спрацювала», з освітнього простору було вилучено народознавство, почали зростати космополітичні тенденції, що сприяло нівелюванню таких понять як патріотизм, сакральність державних кордонів, етнічна ідентичність і т. ін.

Але доля розпорядилася так, що сьогодні весь світ захоплюється героїзмом наших воїнів-захисників, вихованих на засадах концепції національного виховання, хоча в країнах Західної Європи показник готовності захищати свою країну виявився достатньо низьким. Отже, проблема української ідентичності і її збереження в освітньому просторі України є актуальною проблемою сьогодення.

Ідентичність [середньо лат. *Identifico* – ототожнення] тотожність, рівнозначність предметів або понять [26, с. 450].

Національна ідентичність, за визначенням Т. Кучери, – «це сфера сакрального, де людина співвідносить себе з фундаментальними соціокультурними цінностями та смислоутворювальними чинниками буття, що викликають емоційно-психологічний відгук та почуття відповідальності перед народом» [13, с. 63].

Вчені вважають, що національна ідентичність – це не тільки царина сакрального, цінного, а ще й неподільного «gestalt», що зберігається за будь-яких обставин. Поняття «ідентичність» було введено до наукового обігу в Україні від 1990 року. Від того часу воно стало важливим і активно використовується у царині соціально-гуманітарних наук. Вважається, що «під ідентичністю прийнято розуміти результати самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, становими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками» [18, с. 16]. Національна ідентичність передбачає «плекання людиною упродовж усього життя єдності свого «Я», своєї «самості», відчуття просторово-часових меж своєї тілесної організації як єдиного цілого. В той же час ідентичність розглядається і як психічний механізм, що здатний проектувати свій внутрішній світ на інших людей, бачити іншу людину як продовження самого себе, свого «Я», переносити світ інших людей у свій внутрішній світ, перевтілюватися в них» [33, с. 161]. Сучасні дослідники виділили такі складові національної ідентичності:

- усвідомлення своєї належності до історично сформованої території, з якою пов'язані уявлення про «рідний край»;
- загальні уявлення про історію, сьогодення та перспективи розвитку, загальні міфи;
- загальна масова, побутова культура;
- єдине правове поле, однакові юридичні права та обов'язки членів суспільства;
- спільна мова, традиція, релігія [8, с. 68].

Етнічна ідентичність є складовою національної ідентичності, суть її у поєднанні етнічної ідентичності та політичної. Етнічна ідентичність виявляється в таких концептах як сім'я, родина, рід, громада, рідна земля, традиція, обряд, ритуал. Політична ідентичність передбачає концепти держави, громадянського суспільства, батьківщини, єдності [29, с. 142]. Становлення політичної ідентичності передбачає

об'єднання індивідів, які прагнуть досягти спільної мети, будують свої взаємини на основі згоди і у правовому полі. Національна ідентичність поєднує в собі етнічну та політичну ідентичності. Політична ідентичність впливає на становлення національної ідентичності і, на думку Е. Сміта, виражається в ідеї незалежності, автентичності, єдності, в символах, атрибутах нації, як-от: прапор, національний гімн, парад, власні гроші, столиця, народний костюм, етнографічний музей, воєнні меморіали церемонії вшанування полеглих. Сюди також долучаються казки, народні герої та героїні, форми етикету, мистецтва і ремесла, звичаї, манери, почування, краєвиди, архітектурні стилі [27, с. 223].

Етнічна ідентичність виражає спільні ознаки етносу, зумовлюючи етноінтегровальні та етнодиференціальні процеси, пов'язані з культурою (мовою, цінностями, ідеалами, міфами, ідеологемами, традиціями, звичаями, ритуалами, стереотипами мислення і поведінки), зі сферами суспільного життя: сімейно-побутовими, релігійними, естетично-етнічними, економічними (господарськими), правовими, політичними.

Дослідження проблеми національної ідентичності започаткували М. Костомаров, Ю. Липа, В. Липинський, В. Янів, Я. Ярема, філософи діаспори О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич.

Проблему ідентичності української нації розглянуто в історіософських працях В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, І. Франка.

Цю проблему досліджували сучасні вітчизняні вчені, а саме: В. Андрущенко, В. Барков, Я. Верменич, Л. Губернський, І. Дзюба, В. Євтух, В. Заблоцький, О. Запороженко, М. Козловець, І. Кононов, Я. Кохан, С. Кримський, Т. Кучера, В. Личковах, В. Лісовий, М. Михальченко, М. Попович, М. Степко, Т. Усатенко, В. Шинкарук, М. Шульга та ін.

Непересічне значення в дослідженні проблеми етнічної ідентичності мають праці з філософії освіти Б. Года, І. Зязюна, Т. Іванової, С. Клепка, В. Кременя, В. Кузя, М. Лещенко, В. Майбороди, Н. Ничкало, О. Семенов, Л. Хомич та ін.

У вітчизняному дискурсі проблема української ідентичності розкрита у філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних працях, однак питання боротьби з національною ідентичністю засобами атеїстичного виховання в освітньому просторі часів тоталітаризму вважаємо за необхідне розглянути.

Мета нашої статті – Розкрити механізми боротьби тоталітарного режиму з етнічною ідентичністю українців в освітньому просторі України в 20-х – 30-х роках ХХ століття.

Хвиля національного піднесення другої половини ХІХ століття, збурена національно свідомою інтелігенцією, залюбленою у все українське, увінчалась утворенням УНР. Однак «рівень національної ідентичності, здобутий ціною величезних зусиль у 1917–1921 рр. був утрачений» [30, с. 280].

Національна культурна революція потерпіла поразку, почався процес активної і агресивної советизації, криза етнічної ідентичності. Як пише Ю. Шевельов, українська мова в цей час уже не відігравала політичної та соціальної ролі, а стан російської на сході та Півдні України практично не змінився [30, с. 280]. Як зауважують дослідники, «політика радянзації, формуючи нову ідентичність, знищувала мовно-культурну ідентичність українців; а отже – суспільство змінювалося в першу чергу в мовному плані, втрачаючи українську мову та культуру, особливо в урбанізованому Сході

України [30, с. 282].

Почався процес формування нової ідентичності, що передбачав поглиблення асимілятивних процесів, виховання національно безликої особи із нечіткою самоідентифікацією і розмитими ціннісними пріоритетами, серед яких не було тих, які могли б формувати національну свідомість [30, с. 282].

Більшовицька влада зрозуміла, що виникає необхідність внести корективи у мовну, культурну політику, щоб зміцнити радянську владу, послабити супротив їй різних поневолених нею народів. Виникає необхідність на деякий час частково відмовитися від політики русифікації. Було почато процес «коренізації», що на теренах України названо було «українізацією», яка була запрограмована здійснюватися у певних межах, вихід за які кваліфікувався як «буржуазний націоналізм». Раднарком видав 27 липня 1923 року декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ», за якими українська мова запроваджувалася усіх типах шкіл з визначенням терміну їх «українізації». Однак політика «українізації» почала згортатися після виховання національних кадрів, оскільки стала перешкоджати подальшій централізації і уніфікації, тому набули сили зворотні процеси, серед яких небувалої сили набув атеїзм.

Антирелігійне виховання у радянській школі, мабуть, найболючіше і найделікатніше питання в історії вітчизняної педагогіки. Потрібно ще багато років, а також безліч наукових досліджень, щоб реально і об'єктивно оцінити чорне безмежжя шкоди, що заподіяв тоталітаризм нашому народу, випікаючи з наших душ і сердець найцінніше надбання цивілізації – християнський світогляд, з його вірою, чеснотами та ідеалами. Та болюча рана не гоїться і понині, оскільки перепалений у вогні войовничого атеїзму ланцюг пам'яті і благословення предків важко відновити. Час гоїть рани, проте рубці від них залишаються на все життя, як знак біди, як чорна мітка.

Для українців християнство не просто релігія – це саме життя, плін якого проходив із молитвою на устах, зверненою до Христа та Матері Божої. Земне життя українець будував за такими моделями, які сподобили б йому і після фізичної смерті в Україні земній, продовжитись у вічності в Україні небесній, розтанути серед зоряного безмежжя Молочного Шляху і там молитися за свій рід, за долю своїх дітей, і з тієї небесної висі озиватися у колядкових щедроспівах та великодніх дзвонах, у медвяних пахощах Спасу, зеленосвятських любистках і мерехтінні лампад. Саме вони, наші пращури-християни, своїми безгрішними і відважними душами утворили ту сферу благословення, яку великий Володимир Вернадський назвав ноосферою і яка тепер, у час техногенних катастроф своїм духовним незгасним вогнем береже білий світ. Пекельна машина войовничого атеїзму палила нещадно собори наших душ, береги нашого дитинства, осушила глибинні озера пам'яті.

Про антирелігійне виховання, його «велике» значення для досягнення великої мети – будівництва комуністичного суспільства написано сотні дисертаційних досліджень, тисячі наукових праць, автори яких були прихильно обласкані радянською владою, оскільки мали вчені ступені, нагороди, матеріальні вигоди. Однак, християнством їх праця оцінюється як розгління малолітніх, як смертельний гріх, а народ просто і влучно назвав їхні праці звичайним словоблуддям і фарисейством, бо вони, ті «вчені-атеїсти» таємно хрестили своїх дітей, брали у церкві шлюб, а на Великдень щасливо їли паску та крашанки.

Педагоги минулого надавали значної ваги релігійному вихованню, зокрема, К. Ушинський писав: «Духовний розвиток, духовне виховання особи і народу здійснюється не самою школою, а кількома великими вихователями: природою, життям, наукою і релігією» [28, с. 21].

С. Булгаков вважав, що без церковного виховання не сила буде відновити ні народного господарства, ні державності: «Я мрію про духовне завоювання школи, про її внутрішню, так би мовити, клерикалізацію, щоби була нарешті засипана безодня між церквою і шкільною освітою» [2, с. 16]. Український філософ, теолог, відомий захисник української автокефальної церкви І. Огієнко наполягав на релігійному вихованні молоді [20, с. 4].

Радянською державою було ухвалено закон «Про відокремлення церкви від держави й школи від церкви», який набув чинності від 23 січня 1918 року. Радянська влада проголосила соціальне виховання й навчання без домішки духовної і, як висновок з цього, в пакеті 28 основних положень Кодексу Законів про народну освіту УСРР сказано: «Виховання й освіта в УСРР мусять бути вільні від усякого релігійного впливу». З 1921 року в УСРР відділом Наркомюсту було заборонено навчання «Закону Божого» дітей і підлітків до 18-літнього віку [13, с. 38]. Окрім того, 3-го березня 1919 року вийшла постанова Наркомату Освіти РСФСР про недопущення духівництва до заняття посад по школах:

1. Заборонити особам, що належать до духівництва всіх його родів, всіх релігій займати будь-які посади по всіх школах.
2. За порушення цієї заборони підлягають суду Революційного трибуналу (Вісті ВЦВК, Ч. 57, від 15 березня 1919 року).

Обіжником Головоцвухи УСРР від 18 липня 1922 року під № 19–28 було запропоновано негайно звільнити з посад по лінії дитячих установ усіх осіб, що службово чи матеріально залежать від організацій релігійного культу

Професор Ів. Сухоплюєв писав: «Доки піп править службу богу, він є провідником класових принципів буржуазії, є знаряддям диктатури буржуазії. Доки прислужники всіх релігійних культів провадять ті чи інші обряди, вони духовно поневолюють працюючі маси й перешкоджають диктатурі пролетаріату» [28, с. 21].

Школа все більше ставала центром антирелігійного виховання згідно постанов XII-го з'їзду партії. На сторінках педагогічних часописів «Радянська освіта», «Комуністична освіта» («Шлях освіти»), «Новими стежками», «Червоні квіти», «За нову комуністичну освіту», «Новим шляхом» вийшла численна кількість статей, у яких автори діляться досвідом антирелігійної роботи в школі, вчені-педагоги пропонують різні методики її ведення, вказують шляхи підготовки вчителів до неї. Для досягнення поставленої мети, вважали вони, «найпростіше буде залучати елементи, необхідні для антирелігійної пропаганди в окремі дисципліни, що є вже в учбових планах педагогічних вузів, не виокремлюючи для цього окремих годин і не утворюючи спеціальних курсів. Такого роду елементи можна вносити в дисципліни всіх циклів» [36, с. 21]. Отже, всі навчальні дисципліни повинні бути наповненими антирелігійним змістом, а це означало, що з курсу літератури, наприклад, вилучили ті твори українських письменників, де йшлося про значення релігії у духовному житті людини чи їх автори були самі глибоко релігійними людьми. У курсі суспільних дисциплін вилучалися вчення філософів, які не стояли на позиціях матеріалістичного світогляду,

давалася неправильна оцінка культурним здобуткам нації в історії цивілізації.

Значна частина учительської інтелігенції чинила опір войовничому атеїзмові, це в основному представники старої педагогічної еліти, що здобули високу освіту ще до жовтневої революції, а їх світогляд формували визнані у всьому світі вчені. Вони мали давно усталені погляди на світ і буття людини у ньому, а релігійні переконання увібрали з молоком матері. Серед цієї когорти учительства релігійність жила у різних формах, від ортодоксального православ'я до модернізованих теософських поглядів. Як свідчать факти, «мужність, поруч шляхетності й мудрості були головною прикметою» педагогічної еліти, яка на конференціях і учительських з'їздах з питань антирелігійного виховання в школі надсилали в президію записки:

«Як ми можемо заперечувати існування Бога, коли така велика людина, як Л.М.Толстой протягом усього життя шукав Бога?».

«Чи можна довести відсутність живої розумної сили, що проймає Всесвіт? Називати її можна як завгодно: вона все одно буде Богом».

«Наука не має сили задовольнити вищі поривання людського духу, лише очищена релігія може це зробити. Матеріалізм її не замінить».

«Опустошуючи душу простої людини, позбавляючи її віри, що даєте ви їй за це?».

«Де православні єпископи, що ви їх позаарештовували?».

«Ви говорите, що боретесь із релігією, а за що ви позаарештовували тихонівських попів?».

«В радянській республіці свобода віри, чому не дозволяється учителям вірити?» [9, с. 104].

Основний удар машини войовничого атеїзму був спрямований проти української родини, в якій свято зберігалися звичаї, традиції, віра, мова, шанувалися заповіді предків. Вчені довели, що «процес формування етнічної ідентичності починається в родині; а етнічна ідентичність успадковується від батьків. Етнічна ідентичність є результатом здебільшого несвідомого засвоєння дитиною мови, звичок, навичок, традицій, норм поведінки й харчування й інших цінностей, що дозволяє їй ототожнювати себе за антропологічним типом, культурним (мова), психологічним (менталітет) [29, с. 142]. Однією з важливих ділянок антирелігійної роботи вчителя був певний вплив на родину, яку, за словами С. Литвиніва, «необхідно «нейтралізувати» як вогнище всіляких релігійних забобонів. Треба лише уявити, скільки різних церемоній зв'язано з постом та Великоднем: говіння, причастя, свячення паски, христосування. І всі ці звичаї міцно увійшли в побут селянської родини. Діти – приневолені учасники цих справ. Батьки беруть силою, примусом і женуть дітей говіти до церкви, часто-густо ломакою і батогом. Та це не все. На Великдень дітям шують новий одяг, дають подарунки, ласощі» [14, с. 16]. В українській родині жінка-мати була берегиною фольклорної пам'яті, мови, вона виступала і режисером домашніх свят, і художником-дизайнером, живою енциклопедією українознавства. Українські жінки свято берегли православну віру, навіть у ті найстрашніші часи хрестили потайки дітей, вчили їх молитись, переховували від НКВД Псалтирі, ікони, молитовники. У час, коли в окрузі не було церкви, священика, у селі обов'язково знаходилися жінки, які читали вночі потайки над покійником Псалтир, уміли «професійно» голосити, а значить, – гідно провести людину на той світ.

Цікавими є відповіді дітей на анкету, чи вірять вони у Бога, які свідчать про

релігійне виховання дітей у родині, не зважаючи на десятиліття панування войовничого атеїзму: «На одного чоловіка навалилося нещастя (його арештували); він почав дуже молитися Богу, і його виправдали. Він казав, що це тільки через те, що він молився» [24, с. 18]. «Мені здається, що коли вірили в Бога, то було добре... Раніше було менше грабунків, убивств, через те, що боялися Бога. Людина знає, що її ніхто не буде карати на тім світі, вона йде на грабунки, вбивства своїх родичів за великі гроші. Є такі слова: «Бей, Ванька, Бога нет!». Ці грабунки почалися з революції». Але поряд з цим мали місце і такі факти, коли діти з легкістю довірилися антирелігійній агітації і несвідомо ступили на шлях руйнування традиції. Дівчинка, «вишиваючи на свято, на докори селянина, що випадково зайшов до них, каже, що вона в Бога не вірить. А коли він їй нагадує про смерть і каже, що тоді вона ще буде просити Бога, – відповідає: «Кому треба буде вмерти, той і без Бога помре» [24, с. 28].

Хлопчик щиро хвалиться: «Ми біля церкви й лякалися, і у футбол грали, і Бог не покарав, хоча люди й лякали» [24, с. 28].

З упередженістю педагогіка перших років радянської влади ставилася до старшого покоління, вважаючи його перш за все «джерелом релігійності», оскільки найчастіше його представники виступають для дітей в образі батьків, матерів, тіток, бабусь, жінок взагалі. З першого дня життя дитини це оточення веде свій наступ, проводить відповідну «обробку» дитини» [24, с. 28]. Отже, «більшовики вживали спеціальних заходів, щоб підірвати авторитет батьків і взагалі авторитет старших» [3, с. 16], через це розірвати зв'язок поколінь, ланцюг фольклорної пам'яті, перетворити молодь у роботів, «позбавлених великих поглядів, власних почувань і волі» [3, с. 16].

Меч войовничого атеїзму нищив усі ті свята, які дитина любила і чекала впродовж усього року і до яких старанно готувалася. Сакральне глибоко укорінене в українців з дитинства, воно пов'язане з містичністю і переходить на рівень етнонаціонального і забезпечує збереження національно-духовних традицій, народної етики, моральних імперативів. Тут важливе місце належить сакральним сигнатурам, які вказують на семантичне поле й світоглядні змісти вищих національних святостей. У житті української дитини такою є сигнатура святого Миколая. Упродовж свого життя він турбувався про людей і був благочестивим. Цей святий шанується і в католицькій, і в православній церквах, і навіть у деяких протестантських конфесіях, тому таким чином консолідує нашу націю. Проти культу цього святого було спрямовано усі сили безбожників-атеїстів. «А хто, хто Миколая любить»? Свято Миколая чекала кожна дитина, до нього готувалися морально, щоб прозвітувати про свої здобутки і зізнатися у негараздах. Святий Миколай – це духовний наставник, педагог України небесної, неперевершений авторитет.

А яким світлим і очікуваним святом було Різдво Христове! Головним завданням української родини в дні цих свят було гідно приготувати себе, свою душу і серце, хату і господарство. У святі Різдва «піднімається колективно-громадське та національне почуття солідарності, єдності; вплив найвищих людських чеснот – шанування людини, її пам'яті, ділити радість з іншою людиною, бажати їй те, що бажаєш собі і шанування праці» [10, с. 38].

Особлива місія у зимових обрядодійствах належала молоді, дітям. У цей час носили «вечерю» дідусю, бабусі, хрещеним батькам. Мати з цією метою споряджала дітей, клала в миску паляницю чи книша, вареників і зав'язувала в хустку. Прийшовши

до хати (а дитину завжди нетерпляче чекали і приймали дуже гостинно), казали: «Будьте здорові зі Святим Різдом! Тато й мама просять на Святу Вечерю, й я прошу!». Дитина ставила миску з «Вечерею» на стіл, потім підходила до дідуся чи бабуні, чи хрещених батьків і цілували руку, а ті (дітей) у голову, відповідали дітям: «Дякуємо татові, мамі і тобі, сину чи внучку (вам, дітоньки). Хай Господь дасть вам усім здоров'я, а померлим шанування на небі!». Після цього роздягали дітей, саджали за стіл і приймали Святою Вечерею. По цій вечері обдаровували дітей дрібними грішми, яблуками, горіхами, насінням та цукерками (останнім, звичайно, уже в наші часи). По цьому бабуня розв'язувала хустку, міняла свою «вечерю», зав'язувала знову й виряджала дітей додому чи до хрещених батьків. Декому здається, що це звичайна ввічливість, насправді – старовинний звичай часів родового (кланового) побуту й мав у давнину неабияке значення. «Нести «вечерю» – це значить шанувати старійшину, найстаршого в роді, ділити надію, долю, добро, багатство з старшим роду, а разом – це нести вечерю й для Діда Лада – Духа, найстаршого опікуна родини, а роду» [10, с. 38].

Важливою частиною Різдва є колядування дітей. Благоговіння дорослих перед Богом, ріднею та природою передається дітям, адже всі чекають народження Богодитяти, тому у великій пошані діти-колядники, вони сприймаються по-особливому, як посланці з небес. Вважається, що всі побажання, висловлені дитиною у колядці, обов'язково збудуться. Батьки надавали великого значення ґрунтовній підготовці дитини до колядування та щедрування, оскільки слухачі дуже прискіпливо ставилися до того, як дитина виконує колядку, чи не забуде текст, який її спів, манера виконання, чи адекватний провідний мотив колядки до співу, статі і соціального становища того, кому вона адресована. Щедра винагорода за спів чекала старанного і талановитого виконавця, оскільки природна естетика українського народу ставила високу вимогу і до вокальних даних колядника. «Саме в народній пісенній творчості комплекс характерологічних рис виявляється в унікальному наборі неповторних національних ознак: звук-знак-символ-смісл-слово-мелодика. Діалогічна за своєю природою народна пісенна творчість консолідує людей», – пише професор Т. Усатенко [29, с. 142].

Аби відбити бажання дітей колядувати та щедрувати, сформувати відразу і зневагу до цього, педагоги тоталітарної доби намагалися нав'язати думку, що це є звичайним старцюванням. Ставлення наших пращурів до винагорода за спів було своєрідним. Це була не милостиня, не платня, а особлива пожертва Богу, його посланцям за виконання хвальної пісні. Відомий історик Л. Залізняк стверджує, що в давнину саме так розцінювали гроші, що їх давали співцям за виконання містичних гімнів. У наших пращурів існував культ Слова, яке вони наділяли фізичною силою. Сила вождя і його війська прямо залежала від кількості священних гімнів, «складених і прочитаних поетом-жерцем» [7, с. 64]. Міра статку в родині, в обійсті, добробуту, врожаю, здоров'я безпосередньо залежить від кількості та якості хвальних пісень-колядок чи щедринок на адресу господаря і його сім'ї.

Радянські ідеологи намагалися відвернути бажання дітей брати участь у зимовій календарній обрядовості. Наприклад, у статті «Школа і ...Різдво» Харитон Невіра пише: «Релігія тягне за собою низку традицій, до яких я відношу звичай колядувати, посипати, щедрувати. Організація різних «ялинок», «йорданок», «колядок» є річчю далеко не безучасною для свідомості активної частини громадян, зокрема тих, на кого

влада поклала великий обов'язок виховання майбутнього громадянина-комуніста.

Всі атрибути ялинки – янголи, діди-морози. Херувимчики – такі близькі до релігійних традицій. Влаштуваючи ялинки під час різдвяних свят, ми цим лише протирічимо собі» [19, с. 34].

Радянська влада вела боротьбу з культурною ментальністю, яка ґрунтується на таких сакральних архетипових принципах конституювання життєвого світу і культурного простору українців як кордоцентризм, софійність, антеїзм. У щирих побажаннях ближньому (господареві, господині, дівчині, парубкові, вдові, сироті, бабусі, дитині) джерелює океан позитивних емоцій, ота «домінанта серця», що «в українському національному характері пов'язується з чутливістю, ліризмом, романтизмом, сентиментальністю, щедрістю, гостинністю, здатністю співпереживати. Звідси походить і звана українська пісенність, ісіхастський містицизм» [16, с. 194]. В етнопсихології кордоцентризм корелює з феноменами очікування чуда, сподівання на диво, які породжують «метафізику дивовижності й естетику зачарованої культурної душі українства» [14, с. 67]. У період так званої «українізації», аби продемонструвати своє «толерантне» ставлення до усної поетичної творчості народу, ідеологи комуністичної доби забороняли спів апокрифічних колядок і щедрівок, а до творів дохристиянського змісту ставилися терпимо: «Це звичайні пісні, та ще й пісні інколи дуже гарні, красиві на голос. Приємно, весело бува їх послухати. На селі колядники та щедрівники людей розважають, звеселяють... Коли хлопці й дівчата збираються колядувати, хіба вони думають про те, що йдуть якомусь Богові молитися? Так більше погуляти, поспівати, пожартувати. А в цім анічогісінько поганого немає» [19, с. 4].

Оскільки змінити ставлення людей до колядування та щедрювання було майже неможливим, то вирішено було надати зимовій обрядовості «нового» змісту, ідеологи закликали вславляти «не зорю *вечеровую*, й не зорю *вертепную*, але зорю *п'ятикутную*, що є ознакою братства трудящих усього світу. Не від Бога чекаємо щастя, лише від власної праці. Не поворот зими святкуємо, але кінець буржуазного ладу, початок нового, соціалістичного» [19, с. 4].

Було запропоновано, щоб замість старих колядок і щедрівок «лунали нові, червоні зі словами з нового життя, живими, революційними» [19, с. 6]. Такі твори склали члени спілки селянських письменників «Плуг». Вони час від часу публікувалися у пресі. У педагогічному журналі «Новими стежками» за 1922 рік було надруковано три таких колядки та щедрівки:

Нова радість стала,

Яка не бувала:

Зоря ясна п'ятикутна

На весь світ осіяла.

Упали вітари,

Покотились царі.

Слава люду робочому,

Чабанам, шахтарям! [32, с. 58].

Педагогів турбувало, що під час релігійних свят дитина залишається вдома і підпадає під вплив родинного оточення зі всіма атрибутами релігійно-побутового святкування. Один із авторів з метою послаблення впливу релігійних свят на дітей пропонує, щоб «діти і вчителі ці дні проводили у школі за звичайною щоденною роботою. Все це стосується і неділі, яка поки що є днем відпочинку для всіх трудящих... Місцевим органам народосвіти, спілки робос та ЛКСМУ мають провести кампанію на добровільне відмовлення учителів та дітей від відпочинку в дні релігійних свят» [23, с. 72].

Таким чином людину вирвали з природного ритму, в якому був визначений час і для праці, і для відпочинку. Оскільки в середині кожної культури ставлення до часу неоднозначне і відображає ті особливості, якими кожна культура різниться, то календар є не тільки ритмом, а й пам'яттю. Мабуть, цей факт дав підставу вченим назвати календар «ритмічною пам'яттю людства». В українців своєрідне ставлення до часу, «він наділяється семантикою, сакралізується і включається в систему цінностей, головними координаторами якої є життя і смерть. Час належить до атрибутів «цього», земного світу; на «тому» світі часу немає. Час у свідомості українців постає «добрим», «лихим», «нечистим», «небезпечним», «сумним» і «веселим». Позитивний час є часом життя, цього, земного світу; негативний – часом смерті, прориву до потойбіччя, часом нечистої сили» [25, с. 111]. Небезпечний лихий час вимагав спеціальних захисних заходів і ритуальної поведінки. Календарний ритм, час еднав, консолідував українців, був засобом їх етнічної ідентифікації. Саме тому ідеологи більшовизму активно втручалися у сакральну сферу часу, спричиняли аритмію буття людини, вирвавши її з космічного ритму. Вважається що за таких умов «руйнується єдність людини з навколишнім світом, зв'язок з предками, втрачається усвідомлення своєї відповідальності за майбутнє, адже нинішній день – лише коротка мить між минулим і прийдешнім... Людина не може жити ілюзією проминальності, іти в нікуди» [34, с. 9]. До того ж людей втягнули у шалене прискорення, що вербалізувалося у лозунги: «П'ятирічку за три роки!», «П'ятирічку за два роки!» і т. ін., а пізніше вилилося в музику Г. Свірідова «Время вперёд!». Це все виливалося у поспіх, недбалість, безгосподарність, безвідповідальність, що мало свій вплив і в освітній сфері, в царині виховання майбутнього покоління. Можливо таке бездумно нестримне прискорення часу (аби встигнути до чергової ювілейної дати) і спричинило Чорнобильську катастрофу. Саме про неї попереджали наші мудрі пращури казкою-міфом «Курочка ряба». Необережний порух хвоста непроханої мишки, володарки суєтного світу, має нищівну руйнівну силу. Саме суєта людська, мирська, економцентризм стає причиною руйнування цілості нашої планети, унікальної живої істоти, але дуже вразливої. Коли ми порушуємо її закони, то обов'язково будемо покарані» [34, с. 9].

Українська народна казка – важлива складова усної народної творчості, яка є частиною сакральної сфери, Казки К. Ушинський назвав «першими блискучими спробами народної педагогіки», а С. Русова вважала їх важливою складовою національного виховання. Народна казка чітко розмежовує добро і зло, (перше обов'язково перемагає у двобої), демонструє моделі позитивної поведінки на основі високих моральних імперативів, підносить зразки героїзму у боротьбі за правду і свободу, розкриває скарби рідної мови, священну суть Слова, спонукає до творчості, стимулює політ фантазії. Все вище згадане працювало на ідею національної ідентичності, що йшло у розріз, у противагу ідеї пролетарського інтернаціоналізму, яка панувала в означений період в радянській педагогіці і впроваджувалась уже від дитячого садочка. Так, педагог Б. Шехтман писав: «Дошкільник – це майбутній свідомий будівник соціалізму. Нова людина мусить бути у першу чергу інтернаціоналістом. Виховання і формування нової людини-інтернаціоналіста – величезне загальнодержавне завдання. Інтернаціональне виховання дітей з дошкільного віку важливо ще й тому, що дошкільник найбільше приймає та засвоює прищеплення. У дошкільному віці дитину можна «ліпити», у шкільному «гнути», а у юнацькому

«ламати», а щодо дорослого, то це надзвичайно важко. А оскільки дошкільника можна «ліпити», то навички й поняття, прищеплені у дошкільці дадуть позитивні результати» [35, с. 37]. До того ж казка не сприяла формуванню матеріалістичного світогляду дітей, оскільки, на думку педагогів-більшовиків, «образи Коцьї Безсмертного, Баби-Яги, Сивки-Бурки відроджують у дітей віру у надприродні сили, забобони, релігійні настрої» [38, с. 57]. Науковці-педагоги кидають гасло: «Геть казку!» і наголошують на важливості «перестрибнути з теорії біогенетичного закону в теорію розвитку умовних рефлексів. Треба проїнятися свідомістю того, що чинником, від якого залежить дитяча поведінка, є не біологічний апарат дитини, а соціальне оточення» [37, с. 6]. Е. Яновська виносить вирок українській народній казці: «Не казка, що заколисує дітей, потрібна нашим дітям... Фантастичний елемент казок, що виховує у дітей звичку розглядати світ крізь рожеві окуляри, позбавляє дитину можливості усвідомити свій класовий стан. Нам потрібна не казка, що примирює гидоту з красою, буржуазну брехню з науковою істиною, працю з визиском, нам потрібний літературний матеріал, що яскраво відбиває всю сучасну дійсність. Дитяча література повинна перестати бути буржуазною брехнею і дурманом. Її завдання – розкрити дітям очі на життя, що їх оточує, навчити їх не примиряти, а гостро розрізняти форми капіталістичного суспільства... І ми кажемо: казці нема і не може бути місця в нашій виховній роботі» [37, с. 6]. Негативну оцінку казці, як виховному засобу, дав педагог В. Буасло і назвав її «мотлохом старої педагогіки» і запропонував «викинути не казку взагалі, як форму літературну, а певну низку казок із ворожою ідеологією, зробити саме те, що зроблено з іншими літературними формами, це б то вкласти в неї потрібний план і корисний зміст» [1, с. 29]. Отже, у 20-х–30-х роках ХХ століття в освітньому просторі йшла боротьба з етнічною ідентичністю українців починаючи від дошкільця.

Тісно пов'язано з ідентичністю поняття «ментальність», специфічний спосіб сприйняття і розуміння етносом свого внутрішнього світу. На її форми впливають природно-кліматичні, історичні та соціально-культурні чинники. Саме на основі ментальності і виникає почуття ідентичності. І тут важливе місце належить екзистенціалу національного буття, який розкривається через наповнення концептів: Дім – Поле – Храм [12, с. 273].

Сакральним місцем «Дому» (хати) є божник, сволок, піч. Перед божником господар звертається до богів, домашніх ікон, що символізують духовний простір родини. Сволок – це візуалізація надійності будови, міцності сімейного осередку, злагоди, здоров'я, прообраз Чумацького Шляху. Українська жінка-мати в хатньому просторі постає берегинею затишку, достатку, спокою, сердечності, щирості стосунків між членами родини, багатства духовного світу, фольклорної пам'яті. У своїй невтомній щоденній роботі, рукомесництві вона уподібнюється Творцю, вона продукує і множить творчу енергію дому. У неї кругом і у всьому лад, порядок, вона у всьому знає толк. Така мудра організація буття і є ознакою *софійності* – важливої складової української ментальності. «Християнський архетип Софії – «Божественної Премудрості» – втілює в собі жіноче породжуюче начало («Матір Світу»), єдність Землі і Неба; Істини, Добра і Краси; Віри, Надії й Любові. Космічний універсалізм софійності породжує в українській культурній душі «влаштованість-у-буття», жіночність, па естетизм. Він об'єднує в етнонаціональному характері інтелектуальні, моральні та естетичні виміри. Відтак українська «мудрість» є вищою за знання, раціональність, науку. Це – «істина

серця», «світло одкровення», «мистецтво життя», «шлях до спасіння».

Не дивно, що ідеологи-безвірники саме в особі жінки-матері бачили головного опонента у справі атеїстичного виховання дітей: «найсильніше релігія тримає під своїм впливом селянку. Жінка найбільше запаморочена релігією. Церковники нахабно використовують релігійність жінок» [21, с. 11]. У статті «Релігійні і антирелігійні погляди наших дітей», автор О. Сергучов, у 1929 році проводив дослідження, відзначав рівень релігійності дітей залізничників і виявив, що вірять у Бога серед хлопчиків 24%, серед дівчат – 54%: «Дівчата, як бачимо, під більшим впливом релігійності, ніж хлопці. Для сімей залізничників це зрозуміло. Як показали наші обстеження, на залізниці працюють 95% чоловіків і лише 5% жінок. Тому жінки значно відсталіші, ніж чоловіки, бо прив'язані здебільшого до хатнього господарства. Відповідно з цим хлопці вже змалечку мають в сім'ї більше волі, ніж дівчата, до їх менша увага матерів, на їх не накладають стільки всілякої роботи, як на дівчат. Вплив родинної суспільності на них більший» [24, с. 28].

У свідомості радянський ідеологів увесь виховний простір, в якому живе українська дитина, – хата з іконами, рушниками, написами на сволоках, розписами на стінах, обрядами і ритуалами були символом ворожої ідеології, заважали формуванню класової свідомості дитини.

Дім, українська хата – це сфера сакрального, генератор, де зберігається енергія творчості, це ще й «машина часу», яка береже пам'ять роду, ідентифікує етнос. Цей простір учителі-агітатори намагалися знецінити у свідомості української дитини, вони ходили по хатах і перевіряли, чи є там ікони, церковна література, втручалися у приватний життєвий простір родини. До того ж голод, холод, репресії, насильницька колективізація мали руйнівний вплив на ставлення дитини до рідної домівки.

«Поле» – власний економічний простір, топос буття для розгортання господарської діяльності. Земля для українського селянина була основним джерелом існування, тому в уяві вона поставала персоніфікованим образом Матері-годувальниці. Тому «земелька свята», вона сакралізується у свідомості селянина, бачиться як жива істота, яка плодоносить, відпочиває, пробуджується від сну. «Згідно з господарським календарем українців, від Введення до Благовіщення земля відпочиває, тому в цей час працювати на ній («рушити її») не можна. Одне з найбільших християнських свят Благовіщення в народному трактуванні – це свято землі: від цього дня починалися роботи. Бог благословляв у цей день рослини, святий Юрій відмикав землю й небо, з'являлися перші сходи ярих, оживали озимі посіви» [4, с. 59].

До невсипущої щоденної праці дитину привчали змалечку. Колискові пісні, казочки декларували високі моральні імперативи. Діти бачили, що в селі доброго господаря помічали і шанували, з ним рахувалися, бажали куматися, дружити, в нього шукали підтримки і наслідували моделі його господарської діяльності. Польові дослідження вчених свідчать, що нормою життя українського селянина була праця «від зорі до зорі», а ритм їй задавав господар, який «рук не покладав», «першим вставав, а останнім лягав». Добровільна праця на власній землі розвивала самостійність, вселяла впевненість в собі і самоповагу [5, с. 685]. Земля, як матеріальна основа буття переростала у символ роду («вітчини»), малої батьківщини (нації основі зародилося почуття земляцтва), врешті Вітчизни, що консолідувало людей. Звідси утворилися магичні дії, пов'язані з грудочкою рідної землі, як талісманом, знаком пам'яті

заробітчан, емігрантів [5, с. 685]. «Праця на землі для українців – це не тільки економічний і соціальний аспект буття, а ще й психічний і моральний. Насильницька колективізація 20-х–30-х років ХХ століття означала для українського селянина повний крах усього його попереднього життя, прискорили ці всі негативні процеси, свідомо сплановані більшовицьким режимом, наруга над церквою – осердям духовного життя українців, масові репресії священнослужителів та найкращої частини селянства – тих, кого офіційно назвали куркулями, а в народі – хазяями» [5, с. 685]. Праця на землі втрачає свою сакральну цінність, стає рабською в колгоспі. Таким чином школярів орієнтують на перевагу праці на заводі у місті. Стосовно цього Павло Мовчан висловлює думку, що «була розгорнута боротьба з селянством, носієм достеменних національних прикмет. Воно оголошувалося реакційним, архіінертним, хворим на «стадність та відсутність особистості» (Л. Троцький). Йому інкримінують те, що воно, селянство, «підпорядковується землі». Воно трималося землі, і звичаїв, і віри, і пам'яті, і мови своєї, і моральних засад, які виборювалися віками. І потрібні були такі заходи, аби відірвати селянство від ґрунту, потрібно було запустити такі сили, які б зірвали його з кореня, з родової осі, і першим таким заходом була колективізація... Другий захід – штучний голод, що прокотився по всіх чорноземах, доконав селянство. Позостали в пошуках куска хліба потяглися до міста. З втратою села народ втрачає свої генетичні резерви. Це стосується особливо українського народу, який постійно всі свої втрати відшкодовував, так би мовити, коштом села. А тут коштом села будувалася нова держава... Все, що виробляло село, експропріювалось містом. Зденаціоналізоване місто було сповнене презирства до голодної селянської маси, що конала по вокзалах та біля при базарних парканів... Місто було вороже селянинові: він намагався швидше розчинитися в ньому, позбутися своєї «селянськості», явною прикметою якої була мова... Штучно створений антагонізм між містом і селом постійно ідеологічно підживлювався: «боротьба з пережитками» [17, с. 142], що відповідало принципу «розділяй і владарюй» і руйнувало нашу ідентичність.

Психологи стверджують, що життя, особливо духовне, дорослої людини значною мірою зумовлюється досвідом дитинства. Життя українських дітей у переважній більшості проходило за подвійними стандартами: вдома святкували Великдень, Різдво, вчили і співали колядки, щедрівки, молились, хрестились, а в школі все це засуджувалось. Ці подвійні стандарти переносилися у всі сфери життя і погано позначилися на менталітеті нації, породили комплекс Павлика Морозова, зневіру у торжество національної ідеї, послалили позицію філософії «моя хата скраю». У ставленні до української культури все більше спрацьовували стереотипи, визначені І. Дзюбою, а саме: меншовартості (уявлення про мову, фольклор, літературу, як про щось «сільське», «мужицьке»); провінційності (українська література і фольклор мають провінційний характер порівняно з російським); примітивності (хибна думка про те, що українську культуру в світі не знають, отождешатися нею не доводиться); жанрової убогості (українська культура сприймається обивателями як словесне мистецтво).

Особливо слід зауважити, що саме жінки, матері, бабусі у роки тоталітаризму зберегли у своїй пам'яті неперевершені зразки усної народної творчості, звичаїв, обряди, ремесла і зуміли передати ці знання молодому поколінню. «Жінка-мати має особливе значення в ментальності українців. Коли запитувати багатьох українців про їхнє дитинство, найчастіше чується спогади, навіяні глибокою любов'ю і пієтизмом до

матері. Постать батька зате виходить у тих спогадах бліда, невиразна, мовби вона не мала ніякого значення для їх життя і розвитку. Наприклад, запитуючи підсоветського українця, в який спосіб могла зберегти в них релігійна свідомість, віра і практика під тиском атеїстичної школи і пропаганди, ми могли переконатися, що найчастіше допомагав цьому приклад віруючої матері. Так само пасивний і мовчазний спротив матері советській владі зроджував у сина перше недовір'я до цілої советської системи, яке пізніше в житті тільки закріплювалося» [31, с. 85].

Етнічна ідентичність українців під впливом войовничого атеїзму все ж зазнала непоправних втрат, оскільки ламалися ті алгоритми, моделі, за якими людина жила впродовж століть. У процесі праці вона реалізовувала свої матеріальні потреби, а під час свята – духовні. Свята на протигагу будням давали можливість акумулювати свою життєву енергію, повертали до першовитоків буття, сприяли вияву творчих сил через обряд і ритуал. Це виявлялося у спільній молитві, трапезі, співі, танцях, у причетності усієї громади до обряду та ритуалу у суворо визначені дні. Сама назва «свято» трактується у народній свідомості як «сакральний». Радянські свята не мали такого змісту, тому і не могли задовольнити духовні настрої людини. Зневага до духовного, «послідовна матеріалізація людини обернулася її деморалізацією. Денаціоналізовані народи, як і особи, стають прирученими, як тварини. Приручених же тварин великий Байрон колись назвав розбещеними... Розбещена ж людина гвалтує на доколишній світ, зриває з природи небесну габу, всюди ставить свій спотворюючий слід. Спотворений небесний лик корчиться в гримасах. І не дивно, що нове мистецтво опоетизовує саме цю потворність, цю знівеченість та збоченство» [17, с. 156].

Отже, деструкція етнічної ідентичності українців під впливом войовничого атеїзму радянського періоду завдала непоправної шкоди. Це питання залишається актуальним, коли наше суспільство вступило у двобій із чорними силами зла за умов духовної, економічної, політичної кризи. І значна відповідальність у справі збереження нашої етнічної ідентичності лягає на плечі освітян. Вирішення проблеми вбачаємо у наступному:

1. Введення у шкільний курс «Християнської етики» дає надію, що досвід попередніх поколінь, надбання християнської цивілізації будуть надійним орієнтиром у справі духовного оздоровлення нації, збереження етнічної ідентичності, оскільки релігія є «не є якоюсь суб'єктивною вигадкою чи витвором якогось духовного діяча, а вираженням ірраціональної сторони духовності людини. Вона орієнтує не на втечу від життя, а на вироблення практичних рецептів, які дають можливість пом'якшити негативні наслідки ірраціональних впливів іннатурального щодо активно діючої людини, компенсувати їх» [11, с. 9].

2. Освітня система України потребує оновлення змісту та методів навчання, суттєвих змін у підходах до викладання предметів народознавчого циклу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Задля успішної розбудови Української держави, її захисту від російського агресора особлива роль належить формуванню національної свідомості, патріотизму юного громадянина, збереження національної ідентичності задля згуртування нації. Реалізація такої надзвичайно важливої місії сприятиме обов'язкове викладання в загальноосвітніх навчальних закладах окремого (не спеціального, не в межах програми з літератури) курсу українського фольклору як навчальної дисципліни.

3. З метою збереження етнічної ідентичності українців нагальною потребою є повернення до школи курсу українського народознавства. Життя довело, що сьогодні Україну боронить покоління, яке виховувалось у 80-х–90-х роках на засадах концепції національного виховання та українського народознавства. І тут добрим словом згадаємо наших учених педагогів, що впроваджували народознавство в освітній простір України: Г. Березовська, А. Богуш, В. Гончарук, Г. Горинь, П. Гречанівська, О. Денисюк, Н. Дічек, М. Дмитренко, Л. Йовенко, С. Жовнір-Коструба, Н. Жовнір-Івасько, М. Жулинський, О. Калакура, В. Кириченко, О. Король, В. Кузь, П. Лосюк, Т. Нараденко, Н. Осіпенко, С. Павлюк, Ю. Руденко, О. Семенов, М. Стельмахович, Є. Сявавко, І. Терешко, О. Циганок, М. Чумарна.

4. За словами М. Жулинського, «вкрай важливо мобілізувати зусилля культурних націоналістів, аристократів духу, моральних авторитетів нації, національної еліти взагалі задля посилення та зміцнення національної єдності. Задля консолідації нації як динамічної культурної системи, заплідненої ідеєю великих звершень, наповнення усвідомленням і відчуттям кожним громадянином України себе як органічної частки єдиної й солідарної української нації» [6, с. 4].

Настав час прислухатися до слів Івана Франка і «навчитися чути себе українцями».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буасло В. Казка в системі радянського виховання. *Радянська освіта*. 1929. № 12.
2. Булгаков С. М. На пиру Богов (Pro і contra). *Современные диалоги*. Київ: Літопис, 1918.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Ч. I. 1991. С. 277; Ч. II. 1991.
5. Горинь Г. Концепт «земля» і «праця» у системі духовних цінностей і життєвих настанов українського селянина. *Народознавчі зошити*. 2004. № 5–6.
6. Жулинський М. Національна еліта – духовний і політичний провідник нації. *Літературна Україна*. 27 січня 2023 року.
7. Залізник Л. Л. Первісна історія України: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1999.
8. Запороженко О. В. Формування ідентичності в умовах мультикультурного соціуму: історичний аспект. *Вісник Ізмаїльського гуманітарного університету*. Серія «Історичні науки». Вип. 34.
9. Іванівський А. Вчитель перед антирелігійником. *Шлях освіти*. 1929. № 1–2. С. 93–104.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3-х кн., 6-ти т., Кн. 1, Т. I.
11. Колодний А. М. Феномен релігії. Київ: Світ знань, 1999.
12. Кримський С. Архетипи української ментальності. *Проблеми української ментальності* / відпов. ред. М. В. Попович. Київ: Наукова думка, 2006. С. 273–301.
13. Кучера Т. Національна ідентичність як суспільна цінність. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2012/Philosofia/2_99339.doc.htm.
14. Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна компанія. *Радянська освіта*. 1929. № 4.
15. Личкова В. А. Метафізика дивовижності Чернігово-Сіверського краю. *Путівльський краєзнавчий збірник*. Вип. 4. Суми, 2008.
16. Личкова В. Сакральні горизонти української культури. Архетип-хронотоп – сигнатури. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2010. Вип. 7. С. 187–194.
17. Мовчан П. М. Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. Київ: Просвіта, 1994.
18. Нагорна Л. Поняття «ідентичність» і національна ідея в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2.
19. Невіра Харитон. Школа і... Різдво. *Новими стежками*. 1922, листопад-грудень.
20. Огієнко І. Українські шкільні мотиви. Київ, 1921.
21. Палахута Л. Зміцнимо антирелігійний фронт на селі. *Радянська освіта*. 1930. № 4.

22. Римаренко С. Глобалізація та процес ідентичності. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 5–6(91–92).
23. Р. Т. Школа й релігійні свята. *Радянська освіта*. 1929. № 5.
24. Сергучов О. Релігійні й антирелігійні погляди наших дітей. *Шлях освіти*. 1929. № 3.
25. Сілецький Р. «Дай, Боже, в добру пору, в добрий час...» (Традиційні уявлення українців про час на матеріалах будівельної обрядовості. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2012. Вип. 47.
26. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000.
27. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 223 с.
28. Сухоплюєв Ів. Відокремлення школи від церкви. Харків – Київ: Книгоспілка, 1923.
29. Усатенко Т. Ідентичність в контексті мистецької освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. Київ – Полтава, 2011.
30. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002.
31. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа*. Київ: Фенікс, 1992.
32. Червоні колядки й щедрівки. *Новими стежками*. 1922. № 2–3. С. 58–59.
33. Чернієнко В. Ідентичність і метафізика. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2006. № 4.
34. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. Львів: Каменяр, 1994.
35. Шехтман Б. Про інтернаціональне виховання дитини-дошкільника. *Радянська освіта*. 1930. № 10.
36. Штепа К. Антирелігійне виховання і завдання педвузів. *Шлях освіти*. 1929. № 3.
37. Яновська Е. Чи потрібна казка пролетарській дитині? Харків, 1926.
38. Яновская Э. Сказка как фактор воспитания. *Путь просвещения*. 1923. № 4.

REFERENCES

1. Buaslo, V. (1929). Kazka v systemi radianskoho vykhovannia. *Radianska osvita*, 12 [in Ukrainian].
2. Bulhakov, S. M. (1918). Na pyru Bohov (Pro i contra). *Sovremennye dyalohy*. Kyiv: Litopys [in Ukrainian].
3. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal*. Poltava: Poltavskiy visnyk [in Ukrainian].
4. Voropai, O. (1991). *Zvychai nashoho narodu*. Ch. I.; Ch. II [in Ukrainian].
5. Horyn, H. (2004). Kontsept “zemlia” i “pratsia” u systemi dukhovnykh tsinnosti i zhyttievkh nastanov ukrainskoho selianyna. *Narodoznavchi zoshyty*, 5–6 [in Ukrainian].
6. Zhulynskiy, M. (2023). Natsionalna elita – dukhovnyi i politychnyi providnyk natsii. *Literaturna Ukraina*. 27 sichnia [in Ukrainian].
7. Zalizniak, L. L. (1999). *Pervisna istoriia Ukrainy*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. Zaporozhchenko, O. V. Formuvannia identychnosti v umovakh multykulturnoho sotsiumu: istorychnyi aspekt. *Visnyk Izmailskoho humanitarnoho universytetu. Seriya “Istorychni nauky”, issue 34* [in Ukrainian].
9. Ivanivskiy, A. (1929). Vchytel pered antyrelihiinykom. *Shliakh osvity*, 1–2, 93–104 [in Ukrainian].
10. Kylymnyk, S. *Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittleni: (Kn. 1–3); Kn. 1. (Vol. 1–6); Vol. 1* [in Ukrainian].
11. Kolodnyi, A. M. (1999). *Fenomen religii*. Kyiv: Svit znan [in Ukrainian].
12. Krymskyi, S. (2006). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti. *Problemy ukrainskoi mentalnosti*. M. V. Popovych (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 273–301 [in Ukrainian].
13. Kuchera, T. Natsionalna identychnist yak suspilna tsinnist. URL: http://www.rusnauka.som/2_KAND_2012/Philosofia/2_99339.doc.htm [in Ukrainian].
14. Lytvyniv, S. (1929). Uchytel i vesniana antyrelihiina kompaniia. *Radianska osvita*, 4 [in Ukrainian].
15. Lychkovakh, V. A. (2008). *Metafizyka dyvovyzhnosti Chernihovo-Siverskoho kraiu. Putyvlyskiy kraieznavchyi zbirnyk, issue 4, Sumy* [in Ukrainian].
16. Lychkovakh, V. (2010). Sakralni horizonty ukrainskoi kultury. Arkhetyp-khronotop – syhnatury. *Khudozhnia kultura. Aktualni problem, issue 7, 187–194* [in Ukrainian].
17. Movchan, P. M. (1994). *Mova – yavyshe kosmichne: Ese, literaturno-krytychni statii*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
18. Nahorna, L. (2003). Poniattia «identychnist» i natsionalna ideia v ukrainskomu terminolohichnomu prostori. *Politychnyi menedzhment*, 2 [in Ukrainian].

19. Nevira Kharyton. (1922). Shkola i... Rizdvo. Novymy stezhkamy. lystopad-hruden [in Ukrainian].
20. Ohienko, I. (1921). Ukrainski shkilni motyvy. Kyiv [in Ukrainian].
21. Palakhuta, L. (1930). Zmitsnymo antyrelihiinyi front na seli. *Radianska osvita*, 4 [in Ukrainian].
22. Rymarenko, S. Hlobalizatsiia ta protses identychnosti. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, issue 5–6(91–92)* [in Ukrainian].
23. R.T. (1929). Shkola y relihiini sviata. *Radianska osvita*, 5 [in Ukrainian].
24. Serhuchov, O. (1929). Relihiini y antyrelihiini pohliady nashykh ditei. *Shliakh osvity*, 3 [in Ukrainian].
25. Siletskyi, R. (2012). “Dai, Bozhe, v dobru poru, v dobryi chas...” (Tradytiini uiavlennia ukraintsiv pro chas na materialakh budivelnoi obriadovosti. *Visnyk Lviv. un-tu. Ser. istor., issue 47* [in Ukrainian].
26. Slovyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovopoluchen. L. O. Pustovit (Ed.) ta in. (2000). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
27. Smit, E. (1994). Natsionalna identychnist. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
28. Sukhopliuiev, Iv. (1923). Vidokremлення shkoly vid tserkvy. Kharkiv – Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
29. Usatenko, T. (2011). Identychnist v konteksti mystetskoï osvity. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*. Kyiv – Poltava [in Ukrainian].
30. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist / avt. kol.: O. Rafalskyi (kerivnyk), Ya. Kalakura (naukovyi redaktor), O. Kalakura, M. Yurii. (2002). Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
31. Tsymbalystyi, B. (1992). Rodyna i dusha narodu. *Ukrainska dusha*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
32. Chervoni koliadky y shchedrivky. (1922). *Novymy stezhkamy*, 2–3, 58–59 [in Ukrainian].
33. Cherniienko, V. (2006). Identychnist i metafizyka. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 4 [in Ukrainian].
34. Chumarna, M. (1994). Mandrivka v ukrainsku kazku. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
35. Shekhtman, B. (1930). Pro internatsionalne vykhovannia dytyny-doshkilnyka. *Radianska osvita*, 10 [in Ukrainian].
36. Shtepa, K. (1929). Antyrelihiine vykhovannia i zavdannia pedvuziv. *Shliakh osvity*, 3 [in Ukrainian].
37. Yanovska, E. (1926). Chy potrebna kazka proletarskii dytyni? Kharkiv [in Ukrainian].
38. Yanovskaia, E. (1923). Skazka kak faktor vospytanyia. *Put prosveshcheniia*, 4 [in Russian].